

ІДЕЯ ЄДНОСТІ ЛЮДИНИ З ПРИРОДОЮ (ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Є.М. Силко, аспірант ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка

Постановка проблеми. Розглядаючи проблему єдності людини з природою в психолого-педагогічному аспекті, необхідно говорити про багатовимірну природу самої людини, на складності якої ми акцентуємо свою увагу. У сфері психічних явищ перетинаються і взаємно посилюють один одного інтерес людини, з одного боку, до природної, а з іншого – до соціальної реальності, яка протистоїть природній.

Коллективне несвідоме людини існує у формі архетипів, які, за визначенням К.Г. Юнга, є його структурними елементами – інстинктами у формі образів, найстарішою і найзагальнішою формою уявлень людини, які є водночас і почуттями, і думкою. Разом з тим, людина, як вищий представник живого, тваринного світу, відрізняється від своїх попередників новою якістю – свідомістю, більш досконалою формою успадкування інформації від попередніх поколінь, відображення зовнішнього середовища і активного зв'язку з ним.

Цілком слушною є думка В.І. Панова про недостатню увагу психологів до світу природи. Можливо тому, що у взаємодії Людини зі світом Природи не знаходять якої-небудь суттєвої специфіки, яка б відрізняла її від взаємодії зі світом речей – традиційних предметів психологічного дослідження.

Єдність Людини з природою на сучасному етапі розвитку суспільства абсолютно неможлива без сформованої екологічної свідомості, без розвитку екологічної культури. Немає сумнівів, що даний процес є достатньо складним з багатьох причин і тому потребує стабільної державної підтримки. Робота повинна проводитися на всіх рівнях суспільного життя, але особливу відповідальність, на наше глибоке переконання, повинна взяти на себе педагогічна освіта, шкільна ланка освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень. Питанню взаємодії Людини з Природою в психолого-педагогічному аспекті приділяли увагу такі відомі вчені, як: Е.

Фром, Панін В.І., Грачев Г.Д., Леонтьєв А.Н., Дерябо С.Д., Л. фон Берталанфі, Кузьмін В.П., Ясвін В.А., Антонова Є.В., А.Ф. Мазурський, В.М. Бехтерєв, М.Я. Басов, В.М. Мясіщев. Аналізуючи категорію єдності Людини з Природою в психолого-педагогічній літературі, маємо зазначити про порівняно низький рівень досліджуваності даної проблеми, особливо з точки зору психології.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основною метою даної статті є аналіз джерел наукової літератури психолого-педагогічного спрямування щодо проблеми єдності Людини з Природою. Завданнями статті є з'ясування механізмів взаємодії Людини і Природи на психічному рівні; особливості психічного відображення зовнішнього середовища; вплив рівня екологічної культури, формування екологічної свідомості як основні фактори гармонійної взаємодії Людини і Природи в ХХІ ст.; обґрунтувати провідну роль педагогічної освіти та шкільної ланки освітнього процесу у формуванні екологічної свідомості, розвитку екологічної культури особистості.

Основна частина. Що є дійсно суттєвим в існуванні людини так це те, що вона вийшла з тваринного світу, зі сфери інстинктивної адаптації, перетнула межу природи. І все ж, колись відірвавшись від неї, вона не може повернутися до неї; колись вона була вигнана з раю – стан єдності з природою – і ангел з вогняним мечем перетнув їй шлях, якщо б вона захотіла повернутися. Людина може йти тільки вперед, розвивати свій розум, знаходячи нову гармонію, людську гармонію замість долюдської, яка назавжди втрачена... Усвідомлення власної самотності і віддаленості, власної безпомічності перед силами природи і суспільства – все це робить її відчуження, розрінене з іншими існування нестерпною в'язницею. Вона стала б божевільною, як би не змогла звільнитися з цієї в'язниці, покинути її об'єднавшись в тій чи іншій формі з людьми, з навколишнім світом.

Еріх Фромм.

Слова видатного вченого чітко дають нам зрозуміти виняткову необхідність для людини сучасного технократичного суспільства відновити рівновагу у відносинах з природою, створити нову гармонійну єдність. Людство не може далеко відірватися від натуральної, первісної природи, з якої воно виникло та існувало тисячоліттями [5].

Аналізуючи категорію єдності Людини з Природою в психолого-педагогічній літературі, маємо зазначити про низький ступінь досліджуваності даної проблеми, особливо з точки зору психології. З цього

приводу цілком слушною і логічною видається думка В.І Панова про недостатню увагу психологів до світу природи. Можливо тому, що у взаємодії Людини зі Світом природи не знаходять якої-небудь суттєвої специфіки, яка б відрізняла її від взаємодії зі світом речей – традиційних предметів психологічного дослідження.

Психологи достатньо ретельно вивчали взаємодію людини з оточуючим середовищем (в тому числі і з природним). Існує навіть цілий напрямок – психологія оточуючого середовища. Але природа це не тільки абстрактне „природне середовище”, яке, поряд з антропогенним, оточує людину, це ще й „світ природи” – сукупність конкретних природних об’єктів, які взяті в їх одиничності і неповторності. І взаємодія з ними кардинально відрізняється від взаємодії з природою як узагальненим, абстрактним поняттям. На нашу думку, саме така усталена парадигма наукового мислення – „природа як оточуюче середовище” – заважає побачити власне психологічний рівень єдності людини з природою. Стає цілком очевидним, що на вікнах в’язниці, про яку говорив Е. Фромм – в’язниці відокремленості від світу, в тому числі, і від природи – саме психологічні ґрати.

Можна повністю погодитися з думкою російського культуролога і філософа Г.Д. Грачева, який вважає, що на природу не можна сьогодні дивитися лише як на матеріал і сировину праці, і „оточуюче середовище”, тобто утилітарно-егоїстично, як підходить до неї виробництво, техніка та природничі науки – як до об’єкту. Природу необхідно сприймати як самоцінність і розуміти як суб’єкт [3]. Лише за умов такого рівноправного відношення, на нашу думку, можна вести розмову про єдність суспільства і природи.

Протягом всього життя складається і формується система відношень Людини до Природи, самої себе, інших людей, світу в цілому, яка здійснює безпосередній вплив на розвиток активності особистості, на формування її якостей, поведінки і дії як свідомого суб’єкту діяльності, активного учасника соціального процесу. А.Н. Леонтьєв вважав, що характеристика розвитку

людини не може відволікатися від реальних відношень до світу, від змісту її відношень. Вона (характеристика) повинна виходити з їхнього аналізу, бо інакше не можливо зрозуміти особливостей свідомості особистості [6].

Дослідивши різноманітні підходи до поняття „відношення”, С.Д. Дерябо запропонував розглядати відношення як суб’єктивне відображення особистістю взаємозв’язків своїх потреб з об’єктами і явищами світу, які слугують фактором, що обумовлює поведінку [4]. Ця точка зору дозволяє нам розглядати відношення і механізми його формування в якості основного компоненту розвитку особистості, взаємозв’язку зі світом природи, чому присвячена низка досліджень, які проводилися як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології і педагогіці. Відношення можна розглядати як об’єктивний реально існуючий зв’язок між людиною і природою, і одночасно як суб’єктивну реальність, яка відображається людською свідомістю.

Іншими словами, особистість об’єктивно включена в складну систему взаємовідносин з різноманітними об’єктами і явищами світу, яка в ідеалі повинна виражатися в гармонійній єдності Суспільства і Природи.

Далі вважаємо за необхідне розглянути роль психіки людини в процесі відображення навколишньої дійсності, зовнішньої активності особистості.

Психологія має одну досить явну специфічну особливість, яка виділяє її з ряду інших наук, створених людством. У сфері психічних явищ перетинаються і взаємно посилюють один одного інтерес людини, з одного боку, до природної, а з іншої – до соціальної реальності, яка протистоїть природній.

В сучасному розумінні, психіка – функція мозку, яка полягає у відображенні об’єктивної дійсності в ідеальних образах, на основі яких регулюється життєдіяльність організму. Вивченням мозку займаються різноманітні науки. Його будову досліджує анатомія, а його складну діяльність в різних аспектах вивчають нейрофізіологія, медицина, біофізика, біохімія, нейрокібернетика [1].

Психологія вивчає ту властивість мозку, яка полягає в психічному відображенні матеріальної дійсності, в результаті якого формуються ідеальні образи реальної дійсності, які необхідні для регуляції взаємодії організму з оточуючим середовищем. Основним поняттям психології є поняття психічного образу. Психічний образ – цілісне, інтегративне відображення відносно самостійної, дискретної частини дійсності; це інформаційна модель дійсності, яка використовується вищими тваринами і людиною для регуляції своєї життєдіяльності. Психічні образи забезпечують досягнення відповідних цілей, і їхній зміст обумовлюється даними цілями. Найбільш загальною якістю психічних образів є їх адекватність дійсності, а всезагальною функцією – регуляція діяльності.

Психічне відображення світу людиною пов'язане також з її суспільною природою, воно опосередковується суспільно виробленими знаннями. Психіка, як відображальна здатність, є у всіх тварин. Але вищою формою психіки є свідомість людини, яка виникла в процесі суспільно-трудової практики. Свідомість нерозривно пов'язана з мовою і мовленням. Завдяки свідомості людина вільно регулює свою поведінку. Свідомість не фотографічно відображає явища дійсності. Вона викриває об'єктивні внутрішні зв'язки між явищами.

Змістом психіки є ідеальні образи об'єктивно існуючих явищ. Але ці образи виникають у різних людей своєрідно. Вони залежать від минулого досвіду, знань, потреб, інтересів, психічного стану тощо. Інакше кажучи, психіка – це суб'єктивне відображення об'єктивного світу. Однак суб'єктивний характер відображення не означає, що це відображення невірне; перевірка суспільно-історичною і власною практикою забезпечує об'єктивне відображення навколишнього світу.

Отже, психіка – це суб'єктивне відображення об'єктивної дійсності в ідеальних образах, на основі яких регулюється взаємодія людини з зовнішнім середовищем. Зміст психіки включає в себе не лише психічні образи, але й позаобразні компоненти – загальні ціннісні орієнтації особистості, зміст і

значення явищ, розумової діяльності. Психіка притаманна людині і тварині. Однак психіка людини, як вища форма психіки, визначається ще й поняттям „свідомість”. Але поняття психіки ширше, ніж поняття свідомості, оскільки психіка включає в себе сферу підсвідомого і надсвідомого [2].

У світі довкола нас немає нічого дивовижнішого и загадковішого за людський розум, інтелект, свідомість. Довгі тисячоліття людство шукало відповідь на питання, в чому ж полягає суть феномена свідомості, яка її природа, як вона виникала і яке її призначення в світі.

Свідомість - це вища форма відображення об'єктивної дійсності, що властива тільки людині. Свідомість представляє собою єдність всіх форм пізнання людини, її переживання і відношення до того, що вона відображає. Відчуття, пам'ять, мислення, мрії, нахили, наполегливість, принциповість та всі інші психічні процеси, стани та властивості людини — це різноманітні прояви її свідомості, що забезпечують адекватну взаємодію, єдність людини з оточуючою дійсністю.

Так в загальному вигляді відбуваються взаємовідносини між навколишнім світом і людиною.

Достатньо широко проблема взаємодії Людини з Природою розкрита в психології особистості. Особливо це стосується системного підходу і концепції особистості, оскільки адекватне розуміння особистості може бути досягнуто лише при вивченні людини як цілісності. Важко знайти таких представників психології особистості, які б були повністю байдужі до вивчення питання про взаємодію індивіда з навколишнім середовищем.

Після появи в 40-х рр. загальної теорії систем Л. фон Берталанфі тенденція до системного розгляду людини в психології особистості стала більш вираженою. Один з провідних дослідників в психології особистості, Гордон Олпорт, розглядає особистість як відкриту систему, що взаємодіє з дійсністю, тим самим підкреслюючи корінну різницю свого розуміння системи від концепції К. Гольдштейна, який виходив з ідеї відносно автономного розвитку організму, його „закритості” в контактах з зовнішнім

середовищем.

Інший пласт бачення людини відкривається при використанні полісистемного знання (В.П. Кузьмін), яке розглядає людину як елемент, який живе одночасно багатьма світами – світом родини, світом етносу, світом класу, світом природи і суспільства. Такого роду системний підхід прориває кордони спеціальних дисциплін і відкриває нові можливості для розробки уявлень про закономірності історичної еволюції людини в природі та суспільстві.

Людина виступає як елемент різноманітних систем в яких вона набуває і виражає різноманітні якості притаманні цим системам. Системний аналіз неминуче звертається до пошуку тих основ систем, завдяки яким відбувається єдність людини з природою, суспільством і самим собою.

Вивчення людини в системі з самого початку виходить з уявлення про нерозривне життя людини в цій системі, яке радикально відрізняється від дослідження людини в різних протиставлених діадах, найбільш розповсюджена з яких „людина – оточуюче середовище”. В таких діадах людина, будь-який живий організм мовби силою виривається з природи, опиняється такою, що стоїть над нею або ззовні. Тоді термін „навколишнє середовище” мимовільно набуває особливого змісту – сил природи, які оточують людину, які готові напасти на „живий організм”, вступити з ним у бій. Системне бачення людини, будь-якого живого організму, навпаки, відкриває закономірності розвитку і функціонування людини як елемента, який живе в системі. Таким чином, мова іде про єдність усіх елементів системи.

Аналізуючи проблему єдності Людини з Природою в психолого-педагогічному ракурсі, необхідно окремо зупинитися на екологічній складовій цього питання. Це дасть нам змогу отримати більш-менш повну картину взаємовідносин в системі „ Людина –Природа”.

В сучасному світі екологічні проблеми набули глобального розмаху. Вони торкаються основ цивілізації і багато в чому визначають можливості

виживання людства. Тому, однією з характерних тенденцій розвитку науки в останні десятиліття є так би мовити „експансія екології” в інші галузі наукового знання: „соціальна екологія”, „екологічна соціологія”, „екологічна психоакустика”, „екопсихологія розвитку”, „екологія особистості”, „екологічна свідомість”, „екологічне сприйняття”, „екологічна етика” тощо. Цьому сприяла об’єктивна логіка розвитку самої науки, яка є відображенням різкого загострення екологічних проблем, вирішення яких потребує інтеграції всіх наук. [4, с. 315].

На нашу думку, найбільш широко і повно ідея єдності Людини з Природою розкривається в екологічній психології, оскільки цей відносно новий напрямок розвивається на зламі психології, екології, педагогіки, психотерапії, філософії тощо (В.І.Панов).

Дуже важливим, з нашого погляду, є те, що в екологічній психології відбувається вивчення людського переживання і поведінки в нерозривному зв’язку з оточуючим середовищем і спроби їхнього теоретичного обґрунтування. Екологічна перспектива в психології пов’язується з двома принципово протилежними, однак, в усякому разі тісно переплетеними, взаємодіючими видами впливів: впливом оточуючого середовища на людське переживання та поведінку і впливом цих переживань, поведінки на це ж середовище (селекційні або перетворюючі дії людини, спрямовані на оточуюче середовище).

Кожний компонент системи „індивід-середовище”, що є умовою і засобом зміни та розвитку іншого, щоразу породжує інакшу конкретність взаємовідносин, що буде виявлятися у розвитку індивідуальності людини, у формуванні тих або інших складових її свідомості. При цьому компонент середовища в системі „індивід-середовище” мов би розщеплюється на два взаємо протилежних компонента: зовнішнє середовище, представлене природними і соціокультурними об’єктами та умовами, і внутрішнє, яке являє собою свідомість самого індивіду у ставленні до самого себе. Іншими словами система „індивід-середовище” перетворюється в систему

„внутрішнє середовище-індивід-зовнішнє середовище”, причому природні об’єкти як компоненти зовнішнього середовища можуть використовуватися індивідом в якості суб’єктивного засобу для вільної регуляції свого емоційного стану як компоненту внутрішнього середовища.

Необхідною умовою об’єднання даних компонентів в єдину систему є формування у індивіда особистісного ставлення до „зовнішнього середовища” і „внутрішнього середовища”, як особистісно значущого іншого, а також відчуття їхньої спільності, єдності і в той же час їхньої взаємної різниці.

Таким чином, в найбільш загальному вигляді екопсихологія направлена на вивчення закономірностей розвитку і поведінки людини в системі її взаємодії з оточуючим середовищем. Вихідна передумова – уявлення про те, що психологічні проблеми вивчення свідомості та індивідуальності людини, її психічного розвитку, навчання, поведінки, здоров’я тощо слід розглядати в контексті системи „індивід-середовище” або, більш широко, „Людина-Природа”. При цьому „середовище” розглядається в широкому розумінні – як середовище просторове, сімейне, освітнє інформаційне, екстремальне, етнічне, культурне тощо. Поняття „Природа” розглядається і як природа навколо людини, і як природа в людині (природа буття і психічного як його форми), яка проявляється у відношенні індивіда до природного середовища, інших людей і самого себе (В.І. Панов).

Підсумовуючи вище сказане, можна зазначити, що для виходу з екологічної кризи, необхідно змінити систему базисних цінностей техногенної цивілізації. Але це тільки одна сторона справи. Інша, не менш важлива, полягає у тому, щоб ця нова система цінностей стала нормою для людей, їхнім імперативом у відношенні до Природи. А цього можна досягнути лише в тому випадку, якщо у кожної людини буде сформована дійсно екологічна свідомість. З екологічними питаннями, проблемами стикається кожен і, при цьому, він змушений відповідати на ці питання, вирішувати такі проблеми. А яким чином вирішувати такі питання залежить

від рівня екологічної культури суспільства.

Отже, щоб відновити майже втрачену гармонійну єдність Людини з Природою та запобігти незворотнім наслідкам майбутніх екологічних катастроф антропогенного характеру, необхідно організовано і ефективно прищеплювати підростаючому поколінню всі ознаки сформованої екологічної культури. Немає сумнівів, що даний процес є достатньо складним з багатьох причин і тому потребує стабільної державної підтримки. Робота повинна проводитися на всіх рівнях суспільного життя, але особливу відповідальність, на наше глибоке переконання, повинна взяти на себе школа, шкільна ланка освітнього процесу. Іншими словами, вирішення екологічних проблем ми розглядаємо як завдання психолого-педагогічне (В.А. Ясвін, С.Д. Дерябо).

Загальна екологізація сучасної науки, як зазначалося раніше, не оминула і педагогічної галузі. Основами і закономірностями процесу екологічного виховання і формування екологічної культури детально займається така сучасна галузь педагогічної науки як екологічна педагогіка – наукова дисципліна, яка вивчає взаємодії і взаємовпливи особистості та середовища її існування. При цьому саме взаємодія з оточуючою дійсністю розглядається як умова і механізм розвитку особистості. Вміле регулювання даного механізму в процесі педагогічної діяльності забезпечує ефективний процес максимального розкриття задатків і здібностей людини, створює умови для подальшого оптимального використання розвинених якостей на благо людей, що живуть поруч. Це – в свою чергу – забезпечить досягнення мети екологічного виховання. А саме – формування екологічної культури, яка забезпечує становлення гармонійних взаємовідносин між Людиною і Світом природи [7].

Традиційні умови освіти, які впливають на процес становлення екологічної культури особистості не в змозі забезпечити необхідний рівень її розвитку. Не дивлячись на розвинену систему екологічної освіти і виховання, нові фундаментальні дослідження в цій галузі, залишаються незмінними

проблеми:

- проблема зміни антропоцентричного образу Природи, який був сформований в ході історичного розвитку людини;
- проблема недооцінки почуттєво-образного сприймання дійсності як особистісно цінного досвіду суб'єкту, так як почуттєво забарвлений інформаційний матеріал слугує першочерговою основою для становлення світоглядних позицій особистості.

Отже, в своєму дослідженні ми припустили, що якщо сучасна екологічна ситуація змушує людину активувати інстинкт самозбереження, то для збереження людини як біологічного виду, їй необхідно визнати свою сутність і єдність з Природою, і з „соціального гвинтика” перетворитися у підсистему більш ємної системи „Людина – Суспільство – Природа”. Це передбачає наявність у людини почуття єдності з Природою, відчуття себе її частиною, як будь-який інший орган є частиною організму, і відчуття Природи (Космосу) у власному „Я”. Для того, щоб це відбулося, щоб людина почала відноситися до Природи як до об'єкту самоцінності, необхідно переглянути визначення людиною умов свого цивілізаційного існування, тобто щось таке, що із змісту самого існування не слідує. Але саме це „щось” є духовним стрижнем, навколо якого може будуватися процес народження нової картини світу. Екологічне ”Я”, в цьому випадку, є домінантним, ведучим компонентом духовної базисної культури особистості суб'єкту, яка матеріалізується не лише в процесі взаємовідносин людини з Природою, але й з суспільством людей, з окремою людиною, з самим собою.

ЛІТЕРАТУРА

1. А. Півненко, Є. Півненко. Свідомість людини і суспільство як предмет наукових досліджень.// „Директор школи. Україна”. - №3-4, 2005.
2. А.Н. Леонтьев. Лекции по общей психологии //

<http://yurpsy.by.ru/biblio/leontev/01.htm>.

3. В.А. Ясвин. Психолого-педагогическая коррекция субъективного отношения к природе в процессе экологического образования – Ж. Вопросы психологии. - №4, 1998.
4. Дерябо С.Д. Экологическая психология: диагностика экологического сознания. – М. – Московский психолого-социальный институт, 1999. – 310 с.
5. Л.А. Китаев-Смык. Стресс и психологическая экология. Природа, 1989. - №7. – С. 98. <http://lib.meta.ua/book/14689>.
6. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М.: МГУ, 1972.
7. Экологическая педагогика: пособие / О.М. Дорошко. – Гродно: ГрГУ, 2002. – С. 2.